

Magyar gregorián ének a szentmise ünneplésében

A gregorián ének az európai zenekultúra bölcsője, „a világ leggazdagabb dallamkultúrája...”, minden dallamszöveg forrása és mintaképe...”, az egyszólamú zene legdiadalmasabb kivirágzása” – így ír kiváló zenetudósunk, Szabolcsi Bence A zene története című könyvében a gregoriánról. (1) Szabolcsi Bence igen szép zenetörténeti megállapítását egy lényeges szemponttal kell csak kiegészíteni, amit Szent X.Piusz pápa fogalmazott meg: „A gregorián ének kiváló tulajdonságainál fogva képezi a római egyház sajátos zenéjét. Ezt örökölte az ősatyáktól, ezt őrizte a legnagyobb gonddal évszázadok hosszú során át liturgikus könyveiben, ezt nyújtja a híveknek, mint sajátját...” – hangzik X.Piusz pápa tanítása az egyházi zenéről százhet éve kiadott Motu proprio-jában.(2)

A II. Vatikáni zsinat atyái sem változtatták meg ezt a megállapítást, sőt szinte szó szerint bevették a liturgikus konstitúcióba: „Az egyház a gregorián korálist tekinti a római liturgia sajátos énekének. Ezért a liturgikus cselekményekben – azonos feltételek mellett – ennek kell elfoglalnia az első helyet.”(3)

A liturgikus konstitúció a liturgiában elhangzó szent zenéről nagyon fontos megállapításokat tartalmaz: „...a szent szövegeket kísérő dallam az ünnepélyes liturgiának szükséges és a teljességhez tartozó része...A szent zene annál szentebb lesz, minél szorosabban kapcsolódik a liturgikus cselekményekhez: bensőségesebben fejezi ki az imádságot, növeli a lelkek egységét, gazdagítja, és ünnepélyesebbé teszi a szent szertartásokat.”(4)

A 114. pontban pedig azt olvassuk: „A püspökök és a lelkipásztorok...komolyan gondoskodjanak arról, hogy minden énekes szent cselekményben a hívők közösségének az őt megillető tevékeny részvételre módja legyen.”(5)

Ezen alapelvek figyelembe vételével kezdődött el néhány évvel ezelőtt egy munka a Magyar Liturgikus és Egyházzenei Intézet gregorián munkacsoportjában. A munka célja a szentmise megújított liturgiájában szereplő változó énekes részek, 'propriumok' kidolgozása az új misekönyv és az Olvasmányok könyve magyar szövegei alapján.

A munka az introitusok és a communiók kidolgozásával kezdődött. Az énekes tételek szövegeit tekintve a misekönyvben szereplő antifonák és az új zsolozsmáskönyv zsolotárainak szövegét kellett alapul venni. Ha a dallam úgy kívánta, akkor szórendi változtatásra illetve néhányszor egy-egy szó kicserélésére volt lehetőség.

Dallami szempontból a gregorián repertoárban régtől használt tipizálás és centonizálás módszerét alkalmaztuk. Amint az bizonyára köztudott, a gregorián latin szövegű énekanyagának, így a mise énekes tételeinek, de különösen a zsolozsma nagy számú antifonáinak a kidolgozásában is egykor u.n. típus-dallamokat alkalmaztak. Ezeket a különböző modusokban kialakult dallam-sémákat sokszor különböző szövegű antifonákra, ill. responsoriumokra alkalmazták. Ha jól sikerült a tipizálás, vagyis a dallam sémái jól illeszkedtek az adott szöveg szerkezetéhez, akkor az így létrejött antifona ugyanolyan értékes lett, mint egy egyedi dallamú antifona.

A centonizálás neve a latin 'centum=száz' szóból származik. A 'Cento' eredetileg sok, különböző nagyságú és színű darabból varrott takarót vagy ruhát jelentett. Átvitt értelemben olyan költői vagy zenei alkotásokra használták ezt a kifejezést, amelyek anyagukat 'innen-onnan' válogatják össze. Ez a szerkesztési mód a liturgiában mind a szövegek, mind a dallamok esetében nagyon gyakori. A gregorián dallamok jelentős része ebbe a csoportba tartozik. A különböző dallamformulák szerencsés összeválogatása és arányos egybefűzése adja a centonizálás művészetét.

A magyar introitus- és communio-antifonák dallammal való ellátásában egyrészt a latin zsolozsma antifona-dallamaiban nagyon gyakori, nagyrészt szillabikus jellegű típus-dallamokat alkalmaztuk a magyar szövegekre, másrészt olyan dallam-formulákat kerestünk,

amelyek zeneileg jól egybefűzhetőek voltak és illeszkedtek a magyar szövegek szerkezetéhez, illetve a sajátos magyar deklamáció lejtéséhez. Figyeltünk a sajátos magyar prozódia követelményeire, konkrétan arra, hogy a szóhangsúlyok egyezzenek meg a zenei hangsúlyokkal, a dallami hajlítások ne essenek rövid szótagokra, vagyis a gregorián dallamok feleljenek meg a beszélt nyelv lejtésének. Dallamilag - elsősorban a prozódia szempontjából - az egyszerű, szillabikus formákat részesítettük előnyben. Másrészt az vezetett bennünket, hogy ezeket az egyszerűbb dallamvezetésű, szillabikus énekeket a kántorok és a templomokban összegyűlt közösségek lehetőleg könnyen megtanulhassák. A zoltárok éneklésére az olvasmányok könyvében szereplő gregorián zoltárdallamokat vettük át kis kiegészítéssel. Így az I.tónus 'D2' finálisza helyett a prozódiai hibák elkerülése végett alkalmaztuk a hajlítás nélküli 'd' végződést, a változatosság kedvéért szerepel még az 'f' finálisz az Éneklő Egyház mintájára (6), valamint az Antiphonale Monasticum-ból (7) a 'g3', és az 'a' finálisz is. A IV. tónus 'g' finálisza helyett az ünnepélyesebb 'A' fináliszt vettük szintén az Éneklő Egyházból (8). A VII. tónusnál a 'b' finálisz mellett az 'a' és a 'd' dallamvégződés is szerepel a Pannonhalmi Zsolozsma mintájára (9). A VIII. tónusnál a 'G' finálisz helyett bizonyos típus-dallamoknál a 'c' fináliszt vettük át az Antiphonale Monasticum-ból (10).

Az introitus-antifonákhoz két-két zoltárverset tettünk a Graduáléban megadott zoltárból. Törekedtünk arra, hogy az ünnepek és a kiemelt liturgikus időszakok misztériumait legjobban kifejező verseket tegyük az antifonák mellé. Ez persze nem jelenti azt, hogy az introitust csak két zoltárverssel lehet énekelni. Ha hosszabb ideig tart a bevonulás és oltárincenzálás is van, akkor több verset is lehet venni a megadott zoltárból, ahogyan az ókeresztény korban is több verssel énekeltek az introitust Rómában a pápai liturgiákon. A communio-antifonákhoz négy-négy zoltárverset választottunk ki. Természetesen itt is lehet több verssel énekelni az antifonát, ha szükségesnek látszik.

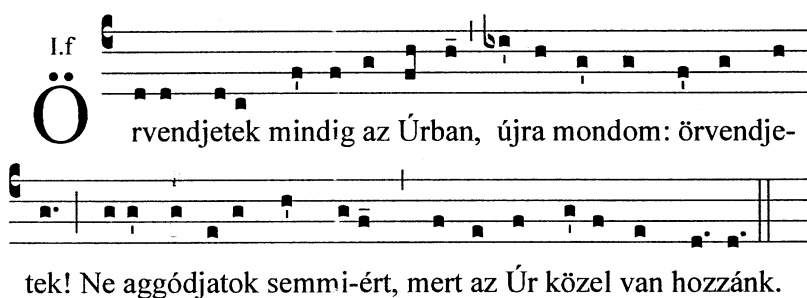
A tipizált dallamra példa Advent III. vasárnapjának introitusa, melyhez az I.f tónusú antifonadallamot választottuk. Ez a dallam gyakrabban szerepel az Antiphonale Monasticumban, például Szent János evangélista ünnepének laudesében két antifona is ezzel

a dallammal rendelkezik: a 4.Ant.: Sunt de hic stantibus..., valamint az 5.Ant.: Ecce puer meus...(11). A III. vasárnap kezdőénekének az új misekönyvben ez a szövege: „Örüljete az Úrban szüntelenül: újra csak azt mondom, örüljete, az Úr közel van!”, (12) Ez a szöveg jól tagolódik, de kissé rövid. A típus-dallamhoz négy szövegrészre volt szükség, ezért az introitus eredeti, latin szövegéből bevettük még ennek a három szónak a fordítását: „Nihil solliciti sitis” (13), azaz „Ne aggódjatok semmiért”. Így az introitus-antifonának ez lett a szövege: 'Örvendjete mindig az Úrban, újra mondom: örvendjete! Ne aggódjatok semmiért, mert az Úr közel van hozzánk'. Az antifona mellé a Graduale mintájára a 84. zoltár 2. és 3. verse került.

Introitus

Fil 4,4-5

I.f

Örvendjete^k mindig az Úrban, újra mondom: örvendjete^k!
tek! Ne aggodjatok semmi-ért, mert az Úr közel van hozzánk.

Zsolt 84, 2-3

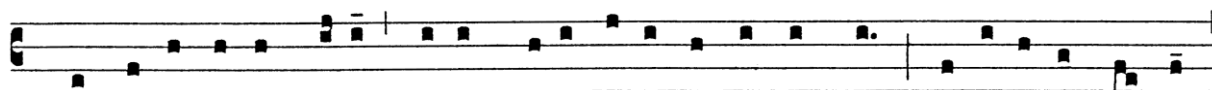
Uram, megkegyelmeztél országodnak, *
jóra fordítottad Jákob sorsát.

Megbocsátottad néped vétkeit, *
betakartad minden bűnét.

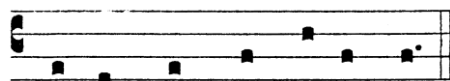
Egy másik példa egy típus-dallam alkalmazására az Egyháztanítók közös miséjének introitusa. Az új misekönyvben két miseszöveg van az egyháztanítók ünnepére. A második szövegben két introitus-antifona van megadva. A második antifona a Gradualéban is szerepel: Sapientiam sanctorum... kezdettel. (14) Magyar szövege: „A szentek bölcsességének híre szájról szájra jár a nemzetek között, dicséretüket zengi az Egyház, nevük él mindörökké.” A szöveg Sirák fia könyvéből van, eléggé szabadon átalakítva. Az antifonához a IV.A* tónusú típus-dallamot választottuk, amely nagyon sokszor szerepel az Antiphonale-ban, pl. Karácsony ünnepének II. vesperásában Apud Dóminum...kezdettel. (Egy másik példája ennek a dallamnak: Ecce véniet Dóminus...adventi antifona.) (15) A dallam szerkezetének megfelelően kicsit lerövidítettük az antifona szövegét: 'Bölcsességének híre szájról szájra terjed a népek közt. Dicséretét zengi az Egyház mindörökké.'

Introitus: IV.A

v. ö. Sir 44, 15.14

Bölcsességének hí-re szájról szájra terjed a népek közt. Dicséretét zengi

az Egyház mindörökké.

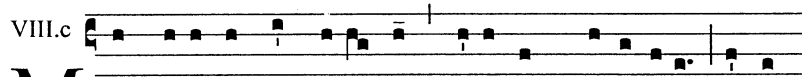
Ugyanezt a dallamot alkalmaztuk az évközi II. vasárnap communio-antifonájára.(16) Ebben az esetben viszont rövid volt az antifona szövege, ezért a 22. zsoltár 8. versét is hozzátettük az antifonához: 'Asztalt terítesz, Uram, nekem, csordultig töltöd meg serlegem. Életem minden napján elkísér jóság és irgalom.'

A következő antifona a centonizálásra példa, amikor VIII. tónusú antifonák dallamrészleteit illesztettük egybe. Advent III. vasárnapja communio-antifonájának szövegére

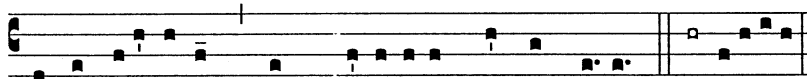
a VIII.c tónusú centonizált dallamot alkalmaztuk. Az antifona szövege Izaiástól (17) van centonizálva: 'Mondjátok a csüggedőknek: Bátorság! Ne féljete! Íme jön a mi Istenünk, hogy szabadulást hozzon nekünk.'

Communio

vö. Iz 35,4

Mondjátok a csüggedőknek: Bátorság! Ne féljete! Íme

jön a mi Istenünk, hogy szabadulást hozzon nekünk.

Iz 35, 1.3.5.6ab

Örvendjen a puszta és a kiaszott vidék, *
ujjongjon a sivatag és viruljon, mint a liliom!

Erősítsétek meg a lankadt kezeket, *
szilárdítsátok meg a roskadozó térdeket!

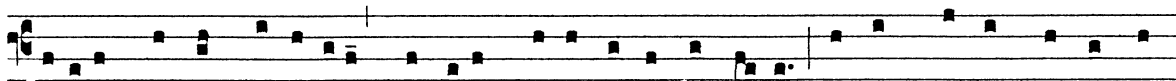
Akkor majd kinyílik a vakok szeme, *
és a süketek füle megnyílik.

Ugrándozik majd a sánta, mint a szarvas, *
És ujjong a némák nyelve.

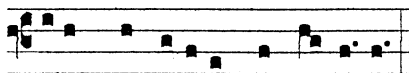
Ugyancsak centonizált dallamot alkalmaztunk a Vértanúk közös miséinek egyik introitus-antifonájára: 'Jöjjetek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba az országot, amely nektek készült a világ kezdetétől, alleluja.' A dallam a II.D tónusú antifonák dallamrészleteiből lett egybefűzve.

Introitus: II.D

Mt 25, 34

Jöjjetek, Atyám áldotta-i, vegyétek birtokba az országot, amely nektek készült a

világ kezdetétől, al-le-lu-ja.

Zsolt 117, 19.20

Tárjátok ki az igazak kapuit, * belépek, hogy áldjam az Urat.
Íme itt van az Úr kapuja, * az igazak mennek át rajta.

Beszélni kell még röviden az olvasmány utáni válaszos zsoltárról. Ezek kidolgozása is feladataink közé tartozott, de ezzel éppen csak elkezdtünk foglalkozni, de aztán abba maradt a munka, mert más feladatot kaptunk.

Amint az köztudott, a liturgikus reform visszaállította az olvasmány utáni válaszos zsoltárt, mint az az ókeresztény korban volt. Tehát az olvasmányra hosszabb zsoltárénekkel válaszolt a közösség. A psallista énekelte a zsoltárverseket, s ezekre rövid, egyszerű responsummal felelt a nép. Az olvasmányok könyveiben az egész liturgikus évre szólóan kiadták a válaszos zsoltárokat. A munkacsoport csak annyit szeretett volna ezzel kapcsolatban tenni, hogy rövid, önálló dallammal bíró válaszokat keressünk, amit a közösség könnyen meg tud jegyezni és énekelni. A gyászmise olvasmányainak új kiadása, mely 2008-ban jelent meg, már ilyen válaszos zsoltárokat tartalmaz. (18)

Mintának Advent III. vasárnapjának 'A' évre kijelölt válaszos zsoltárát szeretném megmutatni. Béres György atya javaslatára a munkacsoport kibővítette a gregorián zsoltárdallamokat, hogy két versre legyen dallam a psallistának. Így változatosabb lehet a zsoltárok éneklése. Természetesen ez csak ajánlás lett volna, a zsoltárverseket továbbra is énekelhetné a psallista egy dallammal.

Befejezésül álljon itt a Bencés Konföderáció számára kiadott Direktórium néhány gondolata: A hitben gyökerező imádkozó közösség az éneklésen keresztül „nyilvánvalóvá teszi, hogy részesedik a Krisztus-misztériumból. Járja át az éneklést az őszinteség és a belső tűz, mely a tudatos részvételből fakad. Ebből adódik majd, hogy Krisztus élő jelenlétét másokkal is közölni tudjuk, amelyet mi magunk megkapunk igéjében, és amelyre választ is adunk imánkban. 'Ugye lángolt a szívünk, mikor útközben beszélt hozzánk... Maradj velünk, Urunk!...' (Lk 24,32.39) (19)

Jegyzetek:

- 1/ Szabolcsi Bence: A zene története, Budapest, 1974. 64-65.o.
- 2/ Szent X.Piusz: 'Motu proprio' 3.pont, Budapest, 1929.
- 3/ II.Vatikáni Zsinat: Liturgikus konstitúció, 116.p. in: A II. Vatikáni Zsinat tanítása, Szent István Társulat, Budapest, 1975. 125.o.
- 4/ i.m. 112.pont
- 5/ i.m. 114.pont
- 6/ Éneklő Egyház, Szent István Társulat, Budapest, 1985., 445.o.
- 7/ Antiphonale Monasticum, Desclée et Socii, Parisiis, Tornaci, Romae 1934., 1210-1211.o.
- 8/ Éneklő Egyház, i.m. 469.o.
- 9/ Pannonhalmi Zsolozsma I. Pannonhalma, 2004. 1556.o.
- 10/ Antiphonale Monasticum, 1218.o.
- 11/ Antiphonale Monasticum, 256.o.
- 12/ Kis Miskönyv, 'A' év, Szent István Társulat, Budapest 1992. 40.o.
- 13/ Graduale Romanum, Solesmis 1979. 21.o.
- 14/ Graduale Romanum, 452.o.
15. Antiphonale Monasticum, 246.o., 215.o.
- 16/ Kis Miskönyv, 'A' év, Szent István Társulat, Budapest 1992. 532.o. A communio-antifona szövege: „Asztalt terítettél nekem, és pompás itallal töltöd meg serlegem.”
- 17/ A biblia; Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, Szent István Társulat, Budapest, 1973. 862.o. A szöveg a bibliában így van: „Mondjátok a csüggedt szívűeknek: Bátorság! Ne féljete! Nézzétek, eljön Istenetek, eljön, hogy bosszút álljon és megfizessen. Maga az Isten jön el, hogy szabadulást hozzon nektek.” (Iz 35, 4)

18/ A szentmise olvasmányai gyászmisékhez, Szent István Társulat, Budapest 2008. (Kár, hogy a válaszos zsoltárok hangnemének megválasztásában a kiadó eltért a kialakult gyakorlattól.)

19/ Direktórium a szerzetesi zsolozsmához; Fordította: Dr Solymos Szilveszter OSB Pannonhalma, 1994. 7. pont 11.o. in: Thesaurus Liturgiae Horarum Monasticae, Róma 1977

Áment Lukács